

Jiří Sláma (1934–2020).
 Nadě Profantová Věda, láska, víra, s. 40–56

N a d' a P r o f a n t o v á

[illegible]

Nový Bydžov is a newly discovered lowland site with finds of bronze Avar-type belt fittings and bronze spurs with hooks. The finds belong to the 8th century. Two of the belt strap-ends are gilded and with rare scenes; the fittings with the motif of a sexual mythical scene with a snake have equivalents in South Moravia, Eastern Bavaria and Western Hungary; all of them are based on the same template. The belt strap-end with the motif of a human face is unique, inspired by Byzantine and probably also Nordic types. The stylisation of the face with the outstretched tongue of the hangers depicting a divine or mythical being is continued in Moravia in the form of hangers (Hluk, Olomouc) from the late 8th and 1st half of the 9th century. The site could be considered important in a connection with the long-distance communication to the northeast – today's Poland.

[illegible]

🔑 *raný středověk; bronzová kování avarského typu; detektorový výzkum; elita; mytologický výjev.*

* PhDr. Naďa PROFANTOVÁ, CSc., Archeologický ústav AV ČR, Praha, v. v. i., profantova@arup.cas.cz

40

Obr. 1: Nový Bydžov (okr. Hradec Králové). Zaměření lokality na podkladu LIDAR.

Značky: Černé kolečko – kování avarského typu; trojúhelník – výstroj koně a jezdce; šedě – ostatní významnější nálezy z doby římské či raného středověku. Čísla odpovídají inventárním či přírůstkovým číslům nálezů. Grafika K. Levá.

příspěvku se chci věnovat především kování zdobenému motivem lidského obličejce. Jedná se o poměrně unikátní nález, který – jak chci ve svém textu ukázat – naznačuje relativně široké prostorové a kulturní inspirace české a moravské kovolitecké produkce 8. a 9. století.

Lokalita

Region Novobydžovska byl donedávna z hlediska raného středověku slabě poznáný.² Nově objevená lokalita se nachází na pravém břehu Cidliny, na bývalém ostrově ohraničeném potokem Požíračkou, v nadmořské výšce do 228 m (obr. 1). V současnosti je plocha využívána jako pole. Za řekou Cidlinou (tj. na jejím levém břehu) terén stoupá k návrší nazývanému Stříbrný vrch (v mapách někdy také Stříbrný kopec), který v okolní ploché krajině tvoří se svými 249 m n. m. určitou dominantu. Z návrší pocházejí nepublikované pravěké nálezy a v blízkosti jeho úpatí byly nově objeveny (2018–2020) objekty předběžně datované do 5.–7. století. Z polohy Drahobelce (k.ú. Nový Bydžov) pochází také důležitý nález byzantské přezky datovatelný do 7., nejpozději počátku 8. století.³

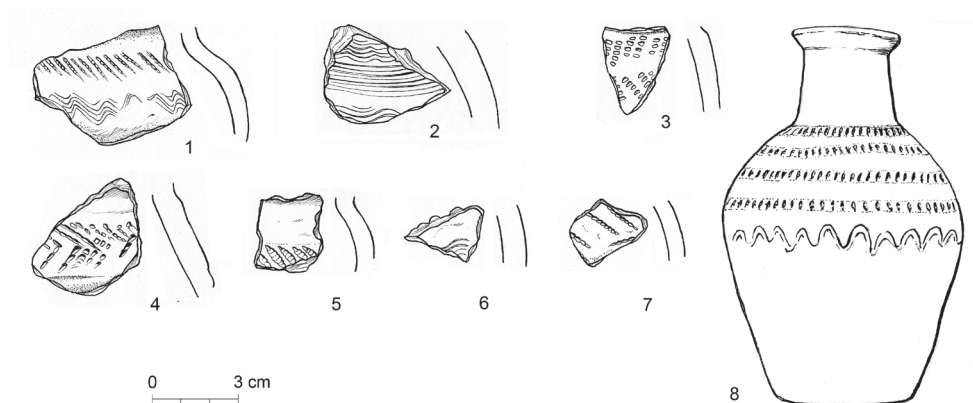
Lokalita leží cca 30 km jižně od jednoho z nejstarších raně středověkých hradišť – Kalu (okr. Jičín), kde byla zjištěna koncentrace ozdob pozdně avarského typu a především hrotů šípů s vysokým zastoupením hrotů trojhrbitých; množství a prostorová distribuce těchto militarií svědčí pro násilné události, snad dobývání hradiště.⁴ Regionální kontext nově objevené lokality u Nového Bydžova tvoří také Češov, rozsáhlé hradiště s centrální funkcí jižně od Jičína.⁵ Méně známé

² Pro jiná období lze zmínit významný výzkum dr. A. Rybové z ARU Praha v letech 1960–61 jižně od Nového Bydžova u pravého břehu Cidliny nebo velký záchranný archeologický výzkum na Masarykově náměstí v Novém Bydžově, cf. PROKOP, Jaroslav: *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2005. Nálezy jsou uloženy jak v Městském muzeu v Novém Bydžově, tak v Muzeu východních Čech v Hradci Králové, starší i v Národním muzeu v Praze.

³ Je uložena v Muzeu východních Čech v Hradci Králové. Děkuji R. Bláhovi za upřesnění místa nálezu. Patří k typům s animálními motivy, vyobrazují ji v textu: PROFANTOVÁ, Naďa: *Dálkové kontakty na přelomu epoch. Od Hildigise po Sáma*, in: Královské klenoty ze Mšece a Řevničova. Unikátní nálezy z období stěhování národů ze středních Čech, ed. Jaroslav Jiřík – Kateřina Blažková – Jana Bezáková, Rakovník 2023, s. 209–221, s. 242–243, obr. 3: 6.

⁴ PROFANTOVÁ, Naďa: *Erichtung und Zerstörung der ersten frühmittelalterlichen Burgwälle in Böhmen (8./9. Jahrhundert)*, in: Die frühen Slawen – von der Expansion zu gentes und nationes, BUFM 81, ed. Felix Biermann – Thomas Kersting – Anne Klammt, Langenweissbach 2016, s. 223–239. Nově PROFANTOVÁ, Naďa: *The archaeological evidence of conquest of an Early Medieval fortified site /residence on the example of the Kal stronghold (Pecka), Jičín District*, in: Archaeology of conflicts 2. Proceedings from the conference organised by University of Hradec Králové, Department of Archaeology, 21th–23th September 2021, ed. Pavel Drnovský – Petr Hejhal – Ladislav Rytíř, Hradec Králové 2023, s. 23–39.

⁵ Naposledy PROFANTOVÁ, Naďa: *Nově získané kovové předměty z hradiště Češov a jeho okolí – Newly recovered objects from the hill-fort of Češov and its surroundings*, Archeologie ve středních Čechách 16, 2012, s. 315–320. Z okolí Češova jsem nově zdokumentovala 4 kování avarského kulturního okruhu, nakonec ze zázemí hradiště je zclacené a poměrně exkluzivní. PROFANTOVÁ, Naďa – HASIL Jan: *Zwischen Awaren und Franken: Beitrag der signifikanten Metallartefakten zur Archäologie Mitteleuropas im 7. bis 9. Jahrhundert*, Halle, v tisku, kap. II a III.

Obr. 2: Nový Bydžov. Výběr keramiky. Kresba L. Raslová.

a bohužel z větší části odtěžené je i dále v textu zmiňované hradiště Chlum u Prasku.⁶

Z Nového Bydžova je známa zdobená keramická lahev, její forma napodobuje tvary z karpatské kotliny a patří nejspíše konci 8. a první polovině 9. století (obr. 2).⁷ Z nedalekého Prasku pak pochází nejdůležitější analogie k vrtulovitému kování z námi referované lokality, v tomto provedení jediná v Čechách.⁸

Z povrchových sběrů na lokalitě v letech 2018 a 2019 pochází též menší kolekce keramiky (10 ks), bohužel zatím nebyl zdokumentován žádný raně středověký okraj, jen tři zdobená podhrdlí. Keramika je obtáčená, zdobená svazky hřebenem provedených vlnic a vodorovných rýh, objevují se i zlomky s hřebenovým vpichem v kombinaci s dříve zmíněnou výzdobou (obr. 2). Lze ji spojit se starší a případně starším úsekem střední doby hradištní. Archaické zlomky včetně okraje se vyskytly i v intravilánu Nové Bydžova a v poloze U Sv. Františka. Podobná keramika pak pochází také z lokality Skřivany – Dršatův písniček.⁹

⁶ ŽOHOVÁ, Martina: *Novobydžovsko v raném středověku*, diplomová práce, Katedra archeologie Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Hradec Králové 2019. Tam je i soupis raně středověkých lokalit z Novobydžovska.

⁷ PROFANTOVÁ, Naďa: *On some Danubian influences in 8th–9th century in Bohemia: Particular pottery shape*, in: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, ed. Darina Bialeková – Jozef Zábajník, Bratislava 1996, s. 227–243.

⁸ SKALA, Jan: *Zaniklá středověká sídliště na toku řeky Bystřice v oblasti Urbanické brány*, Hradec Králové 2016.

⁹ ŽOHOVÁ, M.: *Novobydžovsko v raném středověku*, obr. 10.

Raně středověké kovové nálezy

Z několika raně středověkých kovových nálezů je jich, kromě rozebíraného kování s lidským obličejem, šest chronologicky signifikantních. Jsou dobře datovatelné do 8. a počátku 9. století.¹⁰ Uloženy jsou v Městském muzeu Nový Bydžov a v Archeologickém ústavu AV ČR, Praha, v. v. i.

Zároveň chci upozornit – podrobně to bude rozebráno jinde – na v Čechách dosud vzácnější kombinaci ozdob pozdně avarského typu s bronzovou a železnou ostruhou s háčky (*obr. 3*). Tyto kombinace jsou typické spíše pro opevněné a výšinné lokality,¹¹ v případě nížinné lokality lze počítat s jejím specifickým a zčásti neagrárním charakterem. V našem případě souvisí nejspíše s průběhem dálkové komunikace, možná byl v blízkosti sídliště brod.

1. Nákončí s motivem postavy/ženy s maskou (žabími prvky) a hadem (přír. č. 30/2018)

Zlacené lité nákončí opasku se 2 výběžky pro nýty, v prolamovaném provedení je motiv postavy s malou hlavou a pokrčenými končetinami, někdy chápané jako žaby (vypoulené oči), jindy ženy s žabí(?) maskou; je zobrazena s hlavou hada v místě pohlavního orgánu. Had ovinul i jednu nohu (smyčka), na jedné straně se odpojuje z rámu nákončí. To je doplňkově zdobené šikmými vseky, tak je zdobeno i tělo hada. Jedná se o originálně zpracovanou mytologickou sexuální scénu. Toto nákončí představuje též vzácný typ – má pouze čtyři paralely uváděné na konci této části.

Hmotnost 11, 7 g. D. 4 cm, š. 2,3 cm. *Obr. 3: 2*. Dat. PDA III: 2. pol. 8. stol. 50°15'17"N, 15°30'32"E (50.254722, 15.508889)

2. Kování s lidským obličejem (přír. č. 5/2019)

Popis i rozbor v samostatné části 3, viz níže.

3. Vrtulovité lité kování (přír. č. 9/2020)

Vrtulové lité kování ve tvaru k sobě otočených zvířecích hlav, ve střední části doplňkově zdobené úponkou. Slitina je cínována, na povrchu bylo naměřeno 40,3 % Sn v kombinaci s více než 4 % olova (měřil M. Fikrle). Spolu s barvou patiny ukazuje cínování povrchu.

Hmotnost 7,6 g. D. 4,9 cm. *Obr. 3: 3*. Dat. PDA II.

Nezaměřeno, ale stejný areál jako ty předchozí. Nalezeno v roce 2018.

¹⁰ HASIL, Jan – PROFANTOVÁ, Naďa – LEVÁ, Kateřina: *Kovové artefakty jako klíč ke krajině a společnosti předpřemyslovských Čech*, *Archaeologia historica* 45, 1, 2020, s. 7–42. <https://doi.org/10.5817/AH2020-1-1>

¹¹ PROFANTOVÁ, Naďa – KŘIVÁNEK, Roman – FIKRLE, Marek – ZAVŘEL, Jan: *Tismice jako produkční a nadregionální centrum Čech 8. a 9. století*, *Památky archeologické CXI*, 2020, s. 173–272, s. 235–237 s mapkou. Nejlepší a dosud plně nepublikovaný je příklad ze Senohrab. K ostruhám: PROFANTOVÁ, Naďa: *Ostruhy jako doklady přítomnosti elity v 8. a 9. století v Čechách*, *Archaeologia historica* 41/2, 2016, s. 7–40. Blízkost kování opasku a bronzové ostruhy lze doložit v nížině jen na lokalitě Sadská, okr. Kolín, avšak kování avarského typu nejsou ještě publikována.

4. Lité prolamované jazykové kování (přír. č. 6/2020)

Lité prolamované jazykové kování hlavního pásu, s rostlinným motivem stromu života, s květy po každé straně uprostřed a uzlíkem ve spodní části. Motiv je umístěný v rámu tvořeném plastickým zvlněným pásem. Chybí jasné otvory pro nýty, jen na konci ozdoby by mohl být jeden takový otvor, na rovné straně jej nezaznamenáme. Motiv proveden kvalitně, pravděpodobně cínováno. Bez náznaku existence šarnýru. Vzhledem k problému se systémem upínání mohlo jít též o část nákončí, které by se doplnilo dalším rámem s výběžky pro nýt/y – může být nedokončeno.

Hmotnost 4,6 g. V. 26 mm. *Obr. 3: 8. Dat. PDA III.*

5. Pravoúhlé lité kování koňského postroje (ArÚ Praha, přír. č. 45/2020)

Kování koňského postroje členěné plastickým žebírkem na 4 segmenty a rombickým zvýrazněním středového otvoru pro nýt. Rub je projmutý a hladký.

V. 20 mm. *Obr. 3: 6. Dat. PDA II–III.*

6. Zlomek bronzové lité ostruhy (přír. č. 2/2019)

S odsazeným kuželovitým bodcem, v horní části zdobený dvěma vývalky. Ramena jsou trojúhelníkovitého řezu s úzkými hráněnými ploškami, nad bodcem je výzdoba tvořená trojúhelníkem a dvěma žlábků ve stejném sklonu. Není jednoznačné, zda jde o dvoudílný kus, tektonika ostruhy tomu napovídá. Konce ramen chybí, ale podle analogií z Moravy i Čech byla ukončena háčky ohnutými dovnitř. Lze ji zařadit do raného středověku, nejspíše do 2. poloviny 8., případně samého počátku 9. století.

Ostruha je vyrobena z pravého bronzu, Sn tvoří 12 %, Pb 4,2 %, důležitá je přítomnost Zn 0,96 % – to je jev typický pro dobu římskou a raný středověk. Kombinace ještě s Ag (0,36 %) je dosti typická pro raný středověk. RFA analýzu provedl M. Fikrlé.

Hmotnost 28,4 g. D. bodce 31 mm, š. ramene 9 mm. *Obr. 3: 4. Dat. 8. století. 50°15'15"N, 15°30'32"E (50.254167, 15.508889)*

7. Deformovaná železná ostruha (ArÚ Praha, přír. č. 59/2020)

Deformovaná drobná železná ostruha s velmi krátkým kuželovitým bodcem a bez ukončení ramen, na jednom rameni je jednoznačně patrné odlomení, na druhém je konec ramene plošší – spíše obdélného průřezu. Podle rozměrů šlo o ostruhu s háčky.

D. bodce 6,6 mm, min. výška ostruhy s bodcem 65 mm. *Obr. 3: 5. Dat. d. římská či raný středověk – 8. stol. Obě období jsou na lokalitě doložena.*

Datování předmětů je uvedeno u jejich popisu, vesměs se jedná o 8. století, a bude rozebráno jinde. Na tomto místě jen vyzdvihnu výjimečnost dvou zlacených nákončí, tedy třetiny bronzových ozdob. Zlacené nákončí (přír. č. 30/18) s originální mytologickou scénou ležící postavy s hadem představuje též vzácný typ – má pouze čtyři paralely: v kostrovém hrobě v Iffelsdorfu v Bavorsku (254 km od Nového Bydžova) – spolu s běžnou garniturou opasku 2. poloviny

Obr. 3: Nový Bydžov (okr. Hradec Králové). Kovové nálezy. Výběr.

1, 2 – zláčený bronz; 5 – Fe; ostatní bronz. Kresba a foto L. Raslová.

Tabulka 1: Složení slitin vybraných nálezů z Nového Bydžova. Podle M. Fikrle, č. 30–18 a Lány podle *Macháček et al.* 2024, tab. 1 (Laboratoř Mannheim).

Kat.č.	Lokalita/Předmět	Místo měření	Metoda	Fe (%)	Ni (%)	Cu (%)	Zn (%)	As (%)	Ag (%)	Sn (%)	Sb (%)	Au (%)	Hg (%)	Pb (%)	Bi (%)	Suma
1	Nový Bydžov (př. č. 30/2018)		ADXRf:CEZA Mainheim	<0,05	<0,01	95	<0,1	<0,009	0,51	4,5	0,013	ano		0,15	<0,005	
2	Nový Bydžov (př. č. 5/2019) líc zlacení	1 X:47594 Y:51678 Z:64596	FP+_01_UJF_1	<0,2	<0,2	7,5	n/d	<0,1	0,7	3,5	<0,05	76,6	7,2	0,06	<0,05	95,56
	Nový Bydžov (př. č. 5/2019) rub obruš	0 X:51780 Y:51963 Z:64160	FP alloy_01_ _ UJF_new4	0,2	<0,2	92,1	0,2	0,4	0,1	2,9	0,1	<0,02	n/d	3,4	<0,05	99,4
3	Nový Bydžov (př. č. 9/2020) vrtulí líc	0 X:46429 Y:43301 Z:75905	FP alloy_01_ _ UJF_new4	0,5	0,2	46,1	3,5	<0,1	0,7	40,3	0,8	n/d	n/d	7,5	<0,001	99,6
	Nový Bydžov (př. č. 2/2019) ostruha obruš	0 X:47867 Y:25249 Z:55660	FP alloy_01_ _ UJF_new4	0,2	<0,2	79,7	0,96	<0,1	0,36	12	<0,05	n/d	n/d	4,2	<0,05	97,42
	Lány, Morava, D 354 nákonní zlac.		FP alloy_ _Wien			95				3,9		ano		0,7		
	Lány, Morava, D 354 nákonní zlac.		ADXRf:CEZA Mainheim	0,18	0,04	98	<0,1	<0,005	0,281	1,3	0,015	ano		0,45	0,016	

8. století,¹² na jižní Moravě v Lánech (tým J. Macháčka),¹³ v Hortobágy-Árkus¹⁴ a v Zsámbék v Maďarsku také v hrobě (*obr. 5*),¹⁵ a představuje tedy územně výrazně rozšířený typ (největší vzdálenost mezi nálezy je až 700 km), kromě jižní části karpatské kotliny, odkud je zatím neznáme (*obr. 4*). Scéna souvisí nejspíše s kultem plodnosti, je zde zachycen mužský (had) a ženský prvek (ležící postava s maskou či žába).¹⁶ Může zobrazovat mytologický výjev či scénu konkrétního rituálu, jež některé mytologické představy provázejí. Interpretací motivu se podrobně zabývá J. Macháček, proto jen upozorníme, že naše nákončí mohlo vzniknout na Moravě. Podle týmu J. Macháčka jsou oba nálezy velmi podobného složení (zlacený nízkocínový bronz: 4,5 % Sn a 0,15 % Pb; nákončí z Lán obsahuje jen 1,5 % Sn, cf. pozn. 15, *Tab. 1*). Zároveň E. Pernicka v téže studii ukázal, že zdroj olova – podle poměru jeho izotopů – byl nejspíše v jihovýchodní Evropě, ve Slovenském Rudohoří.¹⁷ Konkrétním detailním provedením, plasticitou reliéfu a tvarem a velikostí prolomených otvorů má nejbližší k nákončí z Iffelsdorfu (*obr. 5*).

Vrátíme-li se k výjevu, není zřejmé, zda had může být interpretován v souvislosti se slovanským bohem Velesem, který se mohl v hada proměnit a který měl provázet duše na onen svět.¹⁸ Souvislost ležící postavy / mytické bytosti s rysy žáby s bohyní Mokoší, jedinou více zmiňovanou slovanskou ženskou bohyní zajišťující mimo jiné plodnost a úrodu, je možná, ale spekulativní – a není ji jak blíže zdůvodnit. Výrazně zdůvodnitelnější by byla souvislost s Mokoší¹⁹ právě

¹² LOSERT, Hans – SZAMEIT, Erik: *Eine awarische Gürtelgarnitur aus der slawischen Nekropole bei Iffelsdorf, Stadt Pfreimd, Lkr. Schwandorf, Oberpfalz*, Das archäologische Jahr in Bayern 2013, 2014, s. 127–129.

¹³ Jedná se o sídlíště s doklady výroby kování. EICHERT, Stefan – MACHÁČEK, Jiří – BRUNDKE, Nina: *Herrschafts- und Sozialstrukturen im frühmittelalterlichen Ostalpenraum*, in: *Der Ostalpenraum im Frühmittelalter – Herrschaftsstrukturen, Raumorganisation und archäologisch-historischer Vergleich*, ed. Maximilian Diesenberger – Stefan Eichert – Katharina Winckler, Wien 2020, s. 404–417, Abb. 2.

¹⁴ SZENTHE, Gergely – GÁLL, Ervin: *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról – The Early Medieval cemetery at Hortobágy-Árkus. The Heritage of an Elite Group from the 8th–10th Century Northern Transisza Region*, Archaeologia Hungarica 52, Budapest 2022.

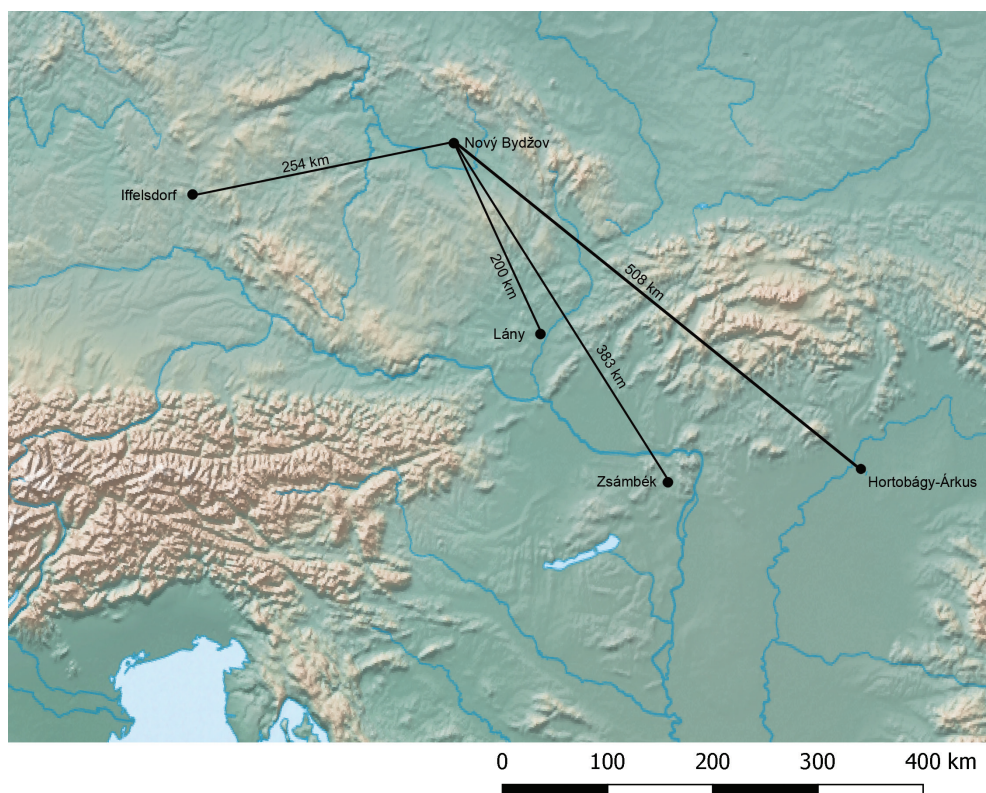
¹⁵ MACHÁČEK, Jiří – EICHERT, Stefan – NOSEK, Vojtěch – PERNICKA, Ernst: *Cooper-alloy belt fittings and elite networking in Early Medieval Central Europe*, Journal of Archaeological Science 161, 2024.

¹⁶ Podle týmu J. Macháčka had žabu či žabu připomínající bytost požírá, scéna však může podle mě evokovat i pohlavní styk. Důležité je, že se i v mytických výjevech z germánského prostředí 5. století objevují scény s hadem a žabou, avšak celková kompozice je přece jen odlišná.

¹⁷ Od trojice analyzovaných nákončí se liší svým složením kování ze Zsámbéku, MACHÁČEK, J. – EICHERT, S. – NOSEK, V. – PERNICKA, E.: *Cooper-alloy belt fittings and elite networking*, Fig. 6, Tabulka. 1.

¹⁸ PROFANTOVÁ, Naďa – PROFANT, Martin: *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha 2004. GAJDOŠÍKOVÁ ŠEBETOVSKÁ, Michaela: *Veles. Slovanské božstvo ve srovnávací perspektivě*, Červený Kostelec 2023. Had může představovat v jiných souvislostech i ženský princip, párově v etnografii: užovka a had. GURA, Alexandr V.: *Символика животных в славянской народной традиции*, Москва 1997, 43.

¹⁹ V době svátků Mokoši na Rusi docházelo pravidelně k sexuálnímu nevázanostem. Mimo východoslovanské prostředí je bohyně doložena jen několika toponymy, pro Nový Bydžov má význam toponymum Mokošín u Přelouče, doložený již v 11. století. PROFANTOVÁ, N. – PROFANT, M.: *Encyklopedie*, 136.

**Obr. 4: Mapa výskytu kování s motivem ženy s maskou/
případně žaby s pokrčenými nohama a s hadem ve střední Evropě.**

Grafika K. Levá.

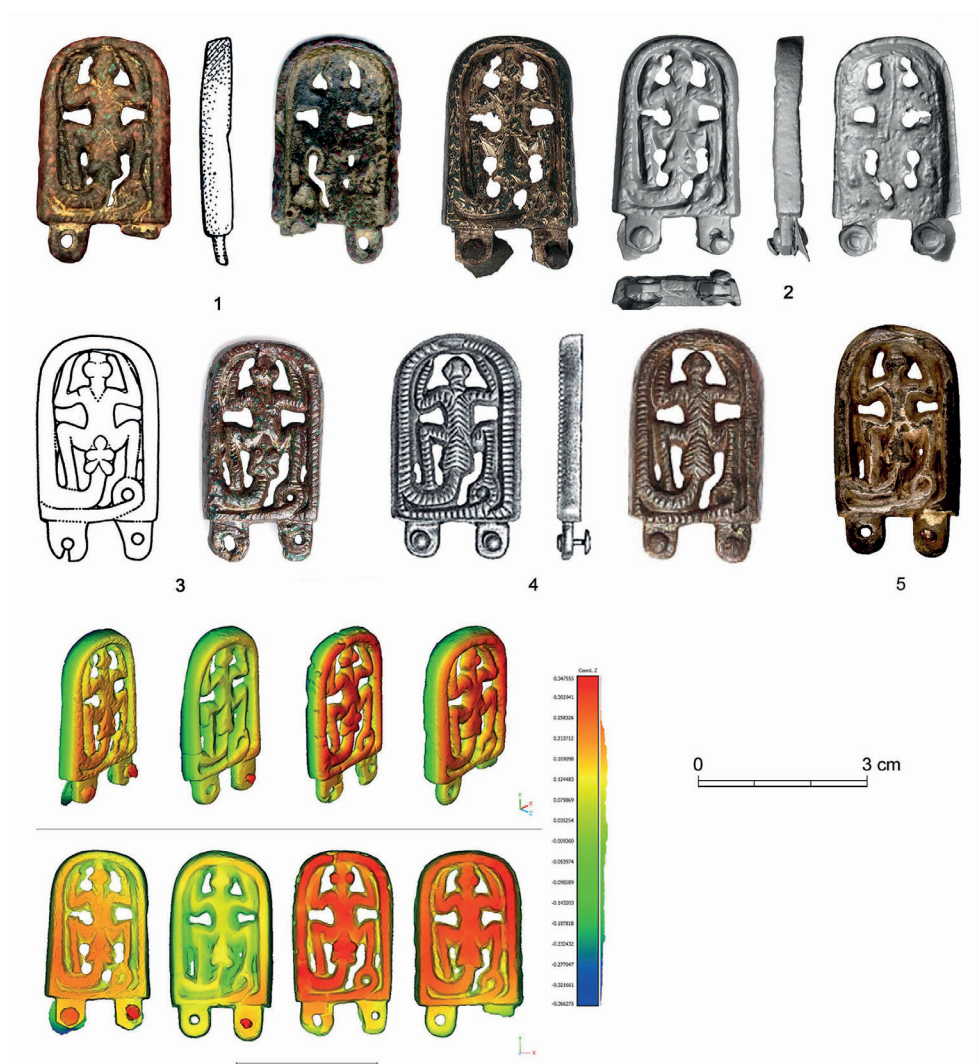
v případě interpretace výjevu jako sexuálního aktu se symbolickým významem rituálu zajišťující plodnost.²⁰ A právě k tomuto výkladu se osobně přikláním.

2. Kování s lidským obličejem (př. č. 5/2019)

Silně zlacené nákončí opasku se třemi výběžky pro nýty, pod nimi tři vývalky zdobené přesečáváním. Výzdobný motiv tvoří protáhlý obličej s kulatými plastickými očima, výrazným obočím a nosem a vyplazeným jazykem, případně stylizovaným vousem, místo vlasů je z tří vývalků utvořený pletenec, jenž formuje tři polokruhové výběžky ve spodní části nákončí. Rub hladký projmutý. Nákončí je cca 45 mm dlouhé a 34 mm široké.

Hmotnost 19 g. *Obr. 3: 1.*

²⁰ Jestli šlo zároveň i o mýtus s kosmologickým výkladem, se neodvažuji rozhodnout.

Obr. 5: Kování s mýtickým motivem

1 – Nový Bydžov; 2 – Lány; 3 – Iffelsdorf; 4 – Hortobágy-Árkus; 5 – Zsámbék a tzv. heat (teplotní) mapa: zobrazení plasticity na modelech nákončí ukazuje lokální rozdíly v tloušťce a profilaci reliéfu. Zleva doprava: Lány, Zsámbék, Iffelsdorf, Nový Bydžov. Nejvýraznější podobnost vidíme právě s Iffelsdorfem.

Podle PROFANTOVÁ – HASIL v tisku, obr. 4.27 a MACHÁČEK et al. 2024, Fig. 12.

Ve zlacené části je 76,6 % Au, na ohrusu jen 2,9 % Sn a 3,4 % Pb (*tab. 1*). Jde tedy o speciální mírně olovnatou slitinu na bázi mědi (měření M. Fikrle). Složení slitiny je podobné i u nákončí s motivem hada a ležící (mytické) postavy s rysy žaby přír. č. 30/2018 (zde kat. č. 1).

50°15'8"N, 15°30'35"E (50.252222, 15.509722)

Analýza, kulturní zařazení a datování nálezu

Nákončí s lidským či božským obličejem z Nového Bydžova nemá zatím blízké analogie. Vychází ze skupiny kovových nálezů především z 2. poloviny 7. století provedených ve zlatě či stříbře, někdy i bronzu, technikou lisování, výjimečně doplněných granulací. Tato kování jsou zastoupena ve východní Evropě i karpatské kotlině, maskovité dekory se vyskytují v obou oblastech i na nákoncích, přezkách a kováních. Jedná se s jistotou o produkci přinejmenším inspirovanou Byzancí, hlavně přezkami; alespoň část kování pochází přímo z byzantských dílen. Jejich souhrn vytvořila Z. Rácová.²¹

Nejznámější je kování s lidskou tváří ze zlaté pochvy dýky, které bylo nalezeno ve „velmožském“ hrobu z Kunbábony.²² Je datováno do poslední třetiny 7. století. Oprávněně se uvažuje o přičernomořském vlivu (cf. nálezy z Makuchowky). Další příklad představuje nákončí se dvěma obličejí zobrazenými proti sobě, oddělenými kruhem se stylizovaným křížem ze Zamárdi, z hrobu 512.²³ I tam je poměrně dominantní nos a obličej rámuje schematicky pojaté vlasy. Toto nákončí je datovatelné do střední doby avarské a kompozičně vychází z byzantských a germánských předloh (obličej proti sobě). Již geometrizovaný případ je nákončí ze Szekszárdu, z hrobu 314, kde je obdobně stylizovaný nos a obočí, opět navíc jsou prohlubně s očima.²⁴

Z Tismic, okres Kolín, známe kování rukojeti dýky s motivem stylizovaného obličej. Datujeme je opatrně do 8. případně počátku 9. století, ale jeho výzdoba byla ovlivněna výše zmíněnou skupinou kování.²⁵

Pro chronologii našeho přívěsku z Nového Bydžova jsou důležité dva detaily. Jednak existence výběžků pro nýty, která ukazuje na datování do průběhu 8. století. Jednak kruhová podoba výběžků a jejich počet (tři) svědčí nezávisle na hlavním motivu pro zařazení do byzantského kulturního okruhu. Takové vý-

²¹ RÁCZ, Zsófia: *Emberalakos kistárgyak az avar korból – Anthropomorphe Kleinfunde aus der Awarenzeit*, in: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*, ed. Vida Tivadar, Budapest 2012, s. 409–435.

²² TÓTH, Elvira – HORVÁTH, Attila: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*, Kecskemét 1992, Taf. 13: 3, colour. fig. 7.

²³ BÁRDOS, Edith – GARAM, Éva: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*, vol. I, Budapest 2009, Taf. 204: 3.

²⁴ GARAM, Éva: *Funde byzantinischen Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhunderts*, Budapest 2001, Taf. 92: 6. Ovšem s obdobnou stylizací obličej Krista se setkáváme i u Alamannů: FUCHS, Karlheinz et al: *Die Alamannen*, Stuttgart 1998, s. 449, Abb. 512.

²⁵ PROFANTOVÁ, N. – KŘIVÁNEK, R. – FIKRLE, M. – ZAVŘEL, J.: *Tismice jako produkční a nadregionální centrum*, obr. 37.

Obr. 6: Nový Bydžov. Nákončí s obličejem a jeho analogie: 1 – Nový Bydžov, Cz; 2 – přívěsek Pobaltí; 3 – Jois-Strassacker, A; 4 – Hluk, Cz; 5 – Olomouc – Dómské návrší, Cz; 1 kresba L. Raslová, 3 podle WINTER 1997,²⁹ 4, 5 podle PROFANTOVÁ 2010.³⁰

běžky má známé nákončí z Aleppa,²⁶ trojici výběžků má pak nákončí z Blatnice či Bolesławce tvořící samostatnou skupinu byzantinizující produkce.²⁷ Trojici výběžků má nákončí se šarnýrem ze Zamárdi, z hrobu 2302 z horizontu Vrap/Erseke, tedy nejstaršího horizontu litých bronzů.²⁸ Ovšem hrob je datovaný na základě rozvoje pohřebiště É. Garamovou až do poloviny 8. století. Výskyt trojice výběžků pro nýty je doložený jak v nejstarším horizontu lité industrie – u byzantinizujících kusů, tak i ve druhé polovině století, ovšem nevyskytuje se nikdy masově, spíše jako výjimka.

Dalším znakem je stylizace s využitím pletence. Ten se hojně užívá ve střední době avarské, častěji v rytém, ale i plastickém provedení (opět např. Tisza-füred). Pletence se však používají i na západě a severu Evropy. V Eslingen-Sirnau (Bádensko-Württembersko) se vyskytla kruhová ozdoba s ústředním motivem obličejce, provázeného dvěma do volut zatočenými rámy – horní představuje bezpečně vlasy, dolní nejspíše dotváří symetrii a jeho poloha vůči ústům odpovídá jak přívěsku snad z Pobaltí, tak kličkám na zde pojednávaném kusu z Nového Bydžova (*obr. 6: 1, 2*).³¹ Spona patří konci 7. století, to ukazuje na podobné chápání a ztvárňování symbolů.

Důležité je, že i základní tvar nákončí s rozšířenou koncovou částí patří stejné době a opět karpatské kotlině, viz např. jezdecký hrob 64 s byzantskou mincí z Gyenesdiás.³² Našla se dokonce matrice/model na nákončí podobného tvaru v Jois-Strassacker v dnešním Rakousku (*obr. 6: 3*).³³

Všechny výchozí prvky se v Byzanci i střední Evropě užívaly v pokročilém 7. století a na počátku 8. století. Nákončí z Nového Bydžova podle výtvarného provedení a technologie patří do 8. století. Pro nedostatek jasných chronologických opor uvažujeme až o polovině 8. století – kdy již můžeme doložit intenzivnější kontakty vůči karpatské kotlině. V rámci typologie raně středověkých

²⁶ DAIM, Falko: «Byzantinische» Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts, in: Die Awaren am Rand der Byzantinischen Welt. Studien zur Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter – The Avars on the border of Byzantine world. Diplomacy, trade and the transfer of technology in the early Middle Ages, ed. Falko Daim, Innsbruck 2000, 77–104, Abb. 30a, b.

²⁷ PROFANTOVÁ, Naďa: Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen, in: Falko Daim: Awarenforschungen II, Wien 1992, s. 605–778, Taf. 35: 5, 49; nově i RODAK, Sylwia: Okucie Blatnickie z osady w Bolesławcu w świetle nowych badań archeologicznych na pobliskim grodzisku wczesnośredniowiecznym, in: Życie codzienne przez pryzmat rzeczy, ed. Paweł Kucypera – Sławomir Wadył, Toruń 2010, s. 89–102. Falko DAIM tuto produkci řadí volně ke skupině Brestovac: viz pozn. 26 – DAIM, F.: Byzantinische Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts, Abb. 112, K. 3.

²⁸ GARAM, Éva: Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek III, MAH 12, Budapest 2018, Abb. 67.

²⁹ WINTER, Heinz: Awarische Grab- und Streufunde aus Österreich, Innsbruck 1997.

³⁰ PROFANTOVÁ, Naďa: Awarische Funde in der Tschechischen Republik – Forschungsstand und neue Erkenntnisse, Acta Archaeologica Carpathica 45, 2010, s. 203–270.

³¹ MILOŠEVIĆ, Ante: Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu ranoga srednjeg vijeka, Dubrovnik – Split 2013; Fig. 136: 7; GARAM, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld, Abb. 67.

³² MÜLLER, Róbert: Die Häuptling von Gyenes: Awarzeit in der Umgebung von Keszthely. Traismauer 1990; ZÁBOJNÍK, Jozef: Die Rolle der Münzdatierung in der Mittelewarentzeit, Anteus 29–30, 2008, s. 301–306, Abb. 1.

³³ WINTER, H.: Awarische Grab- und Streufunde aus Österreich, Taf. 34: 26 c.

kování patrně spíše následuje po vrtulovitém kováním, jež bylo objeveno na téže lokalitě u Nového Bydžova. Absolutní chronologie závisí na místě jeho výroby a tu nelze stanovit jednoznačně.

Význam nákončí s motivem lidského obličejě přesahuje pouhý luxusní výrobek z 1. poloviny či poloviny 8. století. Jeho výzdoba zřejmě ovlivnila místní produkci, protože podobnou stylizaci obličejě můžeme nalézt na dvou litých závěscích z Moravy: z Olomouce – Dómského návrší (*obr. 6: 5*) a z mohylového pohřebiště v Hluku (*obr. 6: 4*, výška ozdoby 57 mm).³⁴ Tyto ozdoby se datují do 8. až 1. poloviny 9 století a zachycují oproti sledovanému kování navíc párové stylizované výběžky. Celkový dojem inspiroval úvahy, že se jednalo o tvář božské či démonické bytosti.

Moravské nálezy jsou nejspíše o něco mladší, než sledované nákončí z Nového Bydžova. Rozdíl může představovat dvě desítky let, ale i více než půl století. Liší se funkcí a velikostí. Souvislost lze tedy doložit na základě výrazových stylových prostředků a techniky.

Nicméně je tu ještě jedna indicie, byť problematická. Začátkem roku 2020 nabízel prodejce na serveru eBay zlacený přívěsek. Místo původu záměrně neudal, evidentně šlo o oblast s nálezy vikingského typu, nejspíše Pobaltí, bližší lokalizaci se nepodařilo zjistit a i toto rámcové určení je málo spolehlivé.³⁵ Přívěsek zachycený na internetu v r. 2020 zobrazuje stejně jako nález z Nového Bydžova obličej s knírem a vyplazeným jazykem. Oba nálezy se vzájemně dosti blíží i rozměry, ten ze serveru eBay je s výškou 4 cm menší než moravské závěsky. S těmi jej spojuje obloukovitá horní hrana (u nákončí rovná), výrazný knír, trojúhelníkovitý jazyk/bradka a zobrazení výběžků, zde stylizovaných čitelně jako ohnuté zvířecí hlavičky se zobákem. Dva páry ohnutých zvířecích hlaviček přitom představují prvek hojně se vyskytující v době stěhování národů, od pokročilejšího 5. století, především v 6. a 7. století, nejčastěji na přívěscích a sponách, např. i u tzv. paprscitých „slovanských“ spon 6.–7. stol., spon byzantského a dněprovského typu,³⁶ ale také jako jeden pár na byzantských přezkách tašek.³⁷ Území se sponami zdobenými páry zvířecích/ptačích hlav se táhne od

³⁴ PROFANTOVÁ, Nada: *Závěsek s motivem lidské tváře – nová interpretace staršího nálezu z Olomouce – Pendant with the motif of a human face: A new interpretation of the older finds from Olomouc*, in: Arcidiecézní muzeum na Olomouckém hradě, příspěvky z mezinárodní konference Olomouc 20.–22. 11. 2007, ed. Ondřej Jakubec, Olomouc 2010, s. 59–6. GALUŠKA, Luděk: *Slované. Doteky předků*, Brno 2004, obr. s. 6; TÝŽ, *Pendant with depiction of human face from Early Medieval barrow cemetery near Hluk in Moravia*, in: *Z badań nad kulturą społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Bogusławowi Gedicze*, ed. Justyna Kolenda – Andrzej Mierzwiński et al., Wrocław 2013, s. 591–598; TÝŽ, *Slované – Stopy předků. O Moravě v 6.–10. století*, Brno 2017.

³⁵ Při pokusu o komunikaci nálezce neodpověděl.

³⁶ WERNER, Joachim: *Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts*, in: Reinecke Festschrift zum 75. Geburtstag von P. Reinecke am 25. September 1947, ed. Gustav Behrens – Joachim Werner, Mainz 1950, s. 150–172, Taf. 29: 15–16, 20, 31, 34, 41; případně CURTA, Florin: *Female dress and 'Slavic' bow fibulae in Greece*, *Hesperia. The journal of the American School of Classical Studies at Athens* 74, 2005, s. 101–146, Fig. s. 109–113.

³⁷ GARAM, É.: *Funde byzantinischen Herkunft*, Taf. 77: 4, 6.

Byzance na jihu a východě, přes Krym a Podněstří do západní Evropy včetně langobardské Itálie. Z ní upozorním na litou destičku přezky s lidským obličejem a párem zvířecích hlav z konce 6. a 1. pol. 7. století.³⁸ Místo posledního páru hlaviček mají moravské kusy na konci jednoduchý trojlaločný výběžek, v případě přívěsku z Hluku je tento prvek navíc, neboť má tři páry výběžků. Je vidět jistá variabilita, počet výběžků nebyl nejspíše rozhodující. Na přívěsku z eBay je patrný vliv západní, nejspíše pozdně merovejský; předlohou mohla být kruhová ozdoba s ústředním motivem obličeje, rámovaného dvěma do volut zatočenými pásy, z nichž horní představuje bezpečně vlasy, podobná jakou známe z Eslingen-Sirnau (Bádensko-Württembersko), asi ze závěru 7. století.³⁹ Poloha stylizovaných volut vůči ústům odpovídá jak „internetovému“ přívěsku s uvažovaným místem nálezů v Pobaltí, tak kličkám na sledovaném kusu z Nového Bydžova. Bez znalosti lokálních souvislostí řadíme přívěsek zachycený na eBay do konce 7. století, do 8., případně ještě do přelomu 8. a 9. století. S opatrností jej tak lze považovat buď za určitou předlohu (pokud ho budeme považovat za starší) nebo obecně za zobrazení obdobného ikonografického motivu (božstvo, hrdina či jiná mytologická bytost), jaké se vyskytuje na nákoncích z Nového Bydžova, či ještě zřetelněji na přívěscích z Moravy. Může to svědčit jednak o značně širokém území, kde fungovaly obdobné představy, jednak i o možném mezikulturním ovlivňování, tedy výměně idejí. Varuje nás to před zjednodušujícím propojováním s konkrétním božstvem, jak se pokusil L. Galuška (vyobrazení ztotožnil s Velesem, bohem stád a dárce bohatství).⁴⁰ Zároveň potlačený zoomorfní ráz výběžků v moravské produkci naznačuje lokální transformaci výchozího motivu. Je možné, že moravský řemeslník znal jen zběžně jiný „severský typ“ ozdoby, a nechápal již význam zvířecích (hadích?) hlav. V různých kulturách tak mohla vyobrazená bytost nést různé jméno.

Závěr

Tato práce hodnotí několik nálezů z Nového Bydžova patřících do 8. století (7 ks), a to jak ozdob opasku, tak z výstroje jezdce. Dva z nich jsou vzácné zlačené typy. Nákončí s motivem mytologické sexuální scény s hadem má paralely v Iffelsdorfu v Bavorsku – s běžnou garniturou opasku 2. poloviny 8. století, na Moravě v Lánech (sídliště s místní výrobou bronzových ozdob),⁴¹ v Zsámbék

³⁸ Např. MILOŠEVIĆ, A.: *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu*, fig. 141.

³⁹ MILOŠEVIĆ, A.: *Tragovi starih vjerovanja u kršćanstvu*, fig. 136: 7.

⁴⁰ GALUŠKA, L.: *Pendant with depiction of human face*, s. 592–598.

⁴¹ LOSERT, H. – SZAMEIT, E. *Eine awarische Gürtelgarnitur*; EICHERT, S. – MACHÁČEK, J. – BRUNDKE, N.: *Grenze – Kontaktzone – Niemandland. Die March-Thaya-Region*, s. 53 n; naposledy MACHÁČEK, Jiří – EICHERT, Stefan – BALCARKOVÁ, Adela – DRESLER, Petr – MĚCHURA, Radek – MILO, Peter – MEHOFER, Mathias: *Lány – ein Produktionsort gegossener Bronzen der Spätawarenzeit in der awarischslawischen Kontaktzone des unteren Thayatals*, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 72, 2021, s. 365–416.

v Maďarsku⁴² a v Hortobágy-Árkus⁴³ v Potisí (*obr. 4, 5*), a představuje tedy územně výrazně rozšířený typ, kromě jižní části karpatské kotliny. Výjev je pouze různě vykládán. To je pochopitelné při nedostatku jasných vodítek, ať již v příbuzných výjevech či písemných zmínkách. Kování mohlo být vyrobeno na Moravě.

Nákončí s lidským obličejem je unikátní, ovšem ve všech svých prvcích navazuje na starší produkci byzantsko-avarského typu, a je dobře zařaditelné do 8. století. Volně ho lze spojit s několika kováními-přívěsky, a to jak kusu ovlivněného motivem zvířecích hlaviček (bez lokality, *obr. 6*, Pobaltí?), tak moravskými přívěsky datovatelnými do konce 8. a do 1. poloviny (?) 9. století. V souhrnu tak lze vysledovat jistou příbuznost předmětů různého účelu v delším časovém úseku a vzájemné přejímání idejí. Ukazuje také lokální transformaci motivu na Moravě. Kde konkrétně bylo vyrobeno luxusní nákončí s obličejem z Nového Bydžova zatím nelze stanovit, rozhodně však nevylučujeme jeho vznik na Moravě či v Tismicích, místě s nově doloženou lokální výrobou ozdob pozdně avarského typu.

Důležité se v kombinaci s výše uvedenými nálezy jeví zlomky bronzové a železné ostruhy, původně s háčky (*obr. 3*). Ukazují na přítomnost jezdců a tedy příslušníků elity na novobydžovské lokalitě.⁴⁴ Význam sídliště umístěného mezi rameny vodních toků měl nespíše souvislost s dálkovou komunikací na severovýchod přes oblast Jaroměře do dnešního Polska. V tomto článku nejde o vyčerpávající hodnocení dosud málo poznané lokality, ale o ukázkou vzájemně se ovlivňujících představ rozšířených a sdílených na obrovském území. Pro konkrétnější interpretaci některých motivů však nemáme dostatek informací.

⁴² MACHÁČEK, J. – EICHERT, S. – NOSEK, V. – PERNICKA, E.: *Cooper-alloy belt fittings and elite networking*.

⁴³ SZENTHE, G. – GÁLL, E.: *Hortobágy-Árkus kora középkori temetője. Egy elit csoport hagyatéka a 8–10. századi Észak-Tiszántúlról*.

⁴⁴ Vojenský a komunikační význam regionu podtrhuje nález kopí s křídélky z katastru obce Skochovice, okres Hradec Králové, z jižní části Skochovického lesa, západního původu, datovatelného také do 8. a 9. století a uloženého v muzeu v Hradci Králové, inv. č. 78703.